

İlâm âlimlerinden Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) şer'î delilleri sayarken kitap, sünnet ve icmâ yanında nas bulunmadığı zaman açık istinbat ve kıyasla hüküm verileceğinden bahsetmesinden onun açık istinbatla kıyas arasında bir fark gözetmediği anlaşılmaktadır.

İstinbat kavramıyla ilgili bu terminolojik tartışmalar sırasında sıkça geçen ictihad ve tahrîc (istihrâc) terimlerinin de bazı benzer anlamda kullanıldığı ve bu benzerliğin istinbatın tanımını güçleştirdiği söylenebilir. Ancak "fakihi şer'î bir hükmün elde edilmesi için bütün gücünü harcaması" mânasına gelen ictihad istinbattan daha kapsamlı bir kavramdır. Çünkü ictihad, istinbat gibi sadece hüküm veya illetin elde edilmesiyle sınırlı olmayıp nasların diğer türdeki delâletleri ve tartışmaları halinde de yapılan bir çalışmadır. Bu sebeple gerek alanları gerekse kullandıkları metot bakımından ictihad istinbattan daha geniştir. Tahrîc ise daha ziyade herhangi bir mezhep imamının veya müctehidin bir konudaki görüşü ya da ictihad metodolojisinden hareketle bazı fûrû konularında hüküm çıkarmak demektir. Meselâ bir imamın kabul ettiği "güç yetirilemeyen şeyle teklif olunamayacağı" kuralından hareketle çeşitli meselelerin hükümlerini tesbit (tahrîc) işleminde sadece o imamın bir konudaki hükmünü benzer bir konuya taşıma söz konusudur. Hatta bu esnada imamın bir konu hakkında bizzat belirttiği görüşü ile o görüşün nakledildiği ikinci konudaki hükmü birbirine aykırı olabilir. Bu durumda birinci görüşe "açıkça ifade edilmiş" (mansûs), ikincisine "tahrîc edilmiş" adı verilir ve bu tür hüküm tahrîcileri kapsam bakımından istinbattan daha dardır. Öte yandan hükmün kendi üzerine bağlanmış olduğu illetin ortaya çıkarılması işlemine "tahrîcî'l-menâ't" denir ve bu anlamı itibarıyla istinbatın bir cüzü niteliğindedir.

İstinbatın tanımıyla ilgili tartışmalar yanında fakihi ve usulcüler, İslâm hukukunun aslî kaynakları olan Kitap ve Sünnet metinlerini anlayabilmek ve onlardan hüküm çıkarabilmek (istinbat) amacıyla birtakım kurallar ve metotlar tesbit etmeye çalışmışlar ve bunlara "menâhicü'l-istinbât" adını vermişlerdir. Bu arada her biri kati ve sarîh hukukî hükümler içermeyen bazı âyet ve hadislerden hüküm çıkarabilmek için çeşitli tefsir nazariyeleri geliştirmişler, Kur'an ve Sünnet metinlerini, mutlak sarâhatte ve tam bağ-

layıcı özelliğe sahip olan en yüksek derecedeki beyanlarla (muhkem) bağlayıcılık vasfı taşımayan tam kapalı ifadeler (müteşâbih) kadar inen bir "beyanlar merdiveni" kurarak anlamaya çalışmışlardır (bk. BEYÂN). Bu konular, şer'î hükümlerle bu hükümlerin kaynakları olan şer'î delillerden sonra fıkıh usulünün en geniş bölümünü oluşturur. Zira şer'î delillerin lafızlarını ve bu lafızların mânâ ile ilişkilerini bilmeden onları şâriin maksatlarına uygun biçimde anlamak ve onlardan hakikatta nas bulunmayan diğer hadisler konusunda isabetli hükümler çıkarmak mümkün olmaz. Lafızların çeşitleri ve anlamı ilişkilerini tesbit amacıyla konulmuş olan bu metotlar mezheplere göre farklılık arzeder. Meselâ fıkıh usulü tarihinde kelâmcıların metodunu benimseyen ve usulcülerin çoğunluğunu teşkil eden âlimler, lafızları ve mânâ ile ilişkilerini mantûk ve mefhum ayırımı üzerine kurarken fukaha metodunu kabul eden Hanefîler lafızları vazolunduğu mânâ, kullanıldığı mânâ, mânaya delâletin açıklığı ve kapallılığı ile mânaya delâletin şekli bakımından dörtlü bir ayırımı tâbi tutmuşlardır. Bu ayırımlar, yalnızca Kur'an ve Sünnet metinlerini anlama ve onlardan hüküm istinbatı için değil, her biri bir cümle kalıbına dökülmüş olan ve hemen her dilde bulunan hukukî metinlerin veya kanun koyucuların maksatlarının anlaşılması için de yararlı hukukî düşünce ürünleridir. Çünkü somut bir olgu ve insanî bir yetenek olan dil, bir iletişim aracı olarak aynı zamanda hukuk normlarını da taşımaktadır. Bu durumda hukuk normlarının nasıl yorumlanıp uygulanacağı ve hukuk dili karşısında onun muhatabı olan insanların durumunun ne olacağı şeklindeki problemler, sadece İslâm hukukunun değil bütün hukuk ekollerinin ve genel hukuk metodolojisi ve felsefesinin konularını teşkil eder.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "nbt" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "nbt" md.; Müslim, "Tâlâk", 30; İbn Mâce, "Muâddime", 18; "Menâsik", 76; Ebû Dâvûd, "İlim", 10; Tirmizî, "İlim", 7; Hâris el-Muhâsibî, *Şerfû'l-'akl ve mâhiyyetüh* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1406/1986, s. 44; Taberî, *Câmî'u'l-beyân* (Şâkir), VIII, 570-573; Cessâs, *Ah-kâmü'l-Kur'an*, II, 215-216; İbn Hazm, *el-Ihkâm* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire, ts. (Matbaatü'l-âsime), II, 757, 762-763; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, X, 200-201; Kurtubî, *el-Câmî'u'l-Kur'an*, V, 291-292; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, I, 225; Zerküşî, *el-Bahrü'l-muhtâ* (nşr. Abdülkâdir Abdullâh Halef el-Ânî), Küveyt 1413/1992, I, 22; El-malîlî, *Hak Dini*, II, 1403-1404; M. Edib Sâlih, *Tefsîrü'n-nuşuş fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut 1404/

1984, I, 23-49, 87-183; Nizâmeddin Abdülhamîd, *Mefhûmü'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut 1404/1984, s. 182-183; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, Ankara 1985, s. 18-19; Mahmûd Tefvîk M. Sa'd, *Sübûlü'l-istinbât min el-Kitâb ve's-Sünne*, Kahire 1413/1992, s. 12-25; Ferhat Koca, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, İstanbul 1996, s. 349-353; al-Muhaqqiq al-Karakî, "Tariq İstinbât al-Ahkâm", *Al-Tawhid*, II/3, Tahran 1405/1985, s. 42-55; İbrahim Kâfi Dönmez, "İslâm Hukukunda Müctehidin Naslar Karşısındaki Durumu ile Modern Hukuklarda Hakim Kanun Karşısındaki Durumu Arasında Bir Mukayese", *MûlîfD*, sy. 4 (1986), s. 23-51; "İstinbât", *Mu.F*, IV, 111-112.

FERHAT KOCA

İSTİNCÂ

(bk. İSTİBRÂ ve İSTİNCÂ).

İSTİNSAH

(الاستنساخ)

Bir metni kopya etme, süretini çıkarma.

Arapça nesh kökünden türemiş olan istinsâh "bir kitabın yahut yazılı bir metnin nüshasını çıkarma, onu harfi harfine kopya etme" anlamına gelir. Bu işi yapanlara başlangıçta *kâtib* veya *verrâk* denirken sonraları *nâsîh*, *nessâh*, *müstensîh* gibi adlar verilmiştir. Kelime Kur'an'da, "İşte kitabımız, yüzünüze karşı gerçeği söylüyor; çünkü biz sizin yaptıklarınızı hep istinsah ediyorduk" (el-Câsiye 45/29) şeklinde geçmektedir. Âyet insanların amelilerinin yazılması, günlük veya yıllık amelilerini yapmaları için meleklerin bunları levh-i mahfûzdan, yani ana kitaptan kopya etmeleri gibi değişik şekillerde yorumlanmıştır. Müfessirleri ikinci yoruma götüren husus istinsahın mutlaka bir asıldan yapılması geleneğidir (Taberî, XXV, 156; XXVIII, 15; İbn Kesîr, III, 53; IV, 402).

İstinsah olayı, yazının icadı ve ona bağlı olarak yazılı metinlerin ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Arapça'da kitap kelimesinin "ketb" (yazmak) fiilinden türemesi ve Allah'ın indirdiği ilk sûrede kendini "kalemle öğreten" (el-Alak 96/4) diye tanıtması ve yine "kalem ve yazdıkları" üzerine yemin etmesi (el-Kalem 68/1) bu bakımdan anlamlıdır. Cebrâil'in Hz. Âdem'e yazıyı öğrettiği ve onun da aldığı vahiyleri kendi el yazısı ile yazdığı (suhuf) rivayet edilir. Kâ'b el-Ahbâr, Hz. Âdem'in balçık üzerine yazdığını ve sonra bu levhaları pişirdiğini, fakat tûfanda kaybolduklarını söyler (İbnü'n-Nedîm, s. 6). Bugün eski Me-

zopotamya hakkında bilinenlerin birçoğu, okul öğrencilerinin önemli eserleri ders için kil tabletlere kopya etmelerinin ürünüdür ve bu bölgedeki en eski kütüphanelerin de mâbedlere bağlı okullarda kurulduğu görülür. Kazılarda, Sumerce eser (şiir, destan vb.) isimlerinin ardarda sıralandığı kütüphane katalogu oldukları sanılan tabletler bulunmuştur (Kramer, s. 195-198). Kütüphane kurma teşebbüslerinde de çivi yazılı tablet kitapların istinsahı söz konusudur. Asur Kralı Asurbani-pal'in (m.ö. 669-629) Ninevâ (Ninova) sarayındaki kütüphanesinde 20.000'den fazla tablet yer alıyordu ve bunlar kralın emriyle mâbedlerde ve evlerde bulunan dinî, ilmî, edebî metinlerin istinsahı yoluyla toplanmıştı. Bu kütüphane için pek çok Sumerce eser tercüme edilmiş ve gün ışığına çıkarılan bu çalışmalar, özellikle iki dilli tabletler Sumerce'nin çözümünü kolaylaştırmıştır (Chiera, s. 98-99). Mısır'da Ptolemaios I. Soter (m.ö. 360-283) tarafından kurulan ve tomar halinde 700.000 eser barındıran ünlü İskenderiye Kütüphanesi'ne kitap temin şekillerinden biri ödünç veya rehin karşılığı alınan kitapların istinsahı idi. İstinsah sırasında meydana gelebilecek bozulmaların göz önünde tutularak kitap sahiplerine yeni nüshaların verilip asıllarının kütüphanede alıkonulduğu bilinmektedir. Özellikle Eski Ahid'in bazı bölümleri Yunanca'ya bu dönemde çevrilmiştir. Romalılar ise yüksek tahsil görmüş müstensihler çalıştırmışlardır; bunlar satır sayısına göre ücret alır, tashih de yaparlardı. Zengin Romalılar bu işle görevlendirdikleri kölelerin bakımını üstlenirlerdi.

Kitâb-ı Mukaddes'te istinsaha işaret eden bazı ifadeler vardır (Robinson, s. 203). Hatta yahudi şeriatıyla ilgili metinlerin istinsahı kâhinlere verilmiş bir emirdir; Tevrat'ta, "... Krallığının tahtı üzerine oturduğün zaman kâhinlerin, Levililer'in önünde olandan bu şeriatın bir nüshasını bir kitaba yazacak ve yanında olacak ve hayatın bütün günlerinde ondan okuyacak ..." (Tesniye, XVII/18-19) denilmektedir. Kur'an'da bahsi geçen, Kitâb-ı Mukaddes'teki tahriflerin (en-Nisâ 4/46) bazılarının bu istinsahlar sırasında vuku bulması muhtemeldir (Elmalılı, II, 1362). Hicaz'a yerleşmiş yahudiler ve hristiyan Araplar arasında Kitâb-ı Mukaddes'in en azından bazı bölümlerini istinsah edenler vardı. Varaka b. Nevfel bunlardan biri olmalıdır; çünkü rivayete göre İbrânice kitap, bu arada İncil yazıyordu (Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 2).

Önceki kitapların tahrifi hakkında uyarılmış olan müslümanlar Kur'an'ı bundan korumak için yazma ve istinsah konusunda çabuk davrandılar. Âyetler indikçe sahâbe tarafından yazılıp ezberlendi. Kur'an âyetleri Hz. Ebû Bekir zamanında bir araya toplanarak mushaf haline getirildi ve "imam mushaf" denilen bu ilk nüsha daha sonra Hz. Ömer'e intikal etti; onun vefatı üzerine de kızı ve Resûl-i Ekrem'in yazı bilen eşlerinden olan Hafsa'ya verildi. Hz. Osman imam mushafı ashaptan Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Zübeyr, Saîd b. Âs ve Abdurrahman b. Hâris'e istinsah ettirip Mekke, Kûfe, Basra, Şam, Yemen ve Bahreyn'e birer nüsha gönderdi. Kur'an'ın bu ilk istinsahıyla ilgili faaliyetler beş yıl kadar sürdü. Mes'ûdî, Siffin'de mızrakların ucunda havaya kaldırılan mushaf sayısının 500 kadar olduğunu rivayet eder (*Mürûcû'z-zeheb*, II, 390) ki bundan maksadı sayfalar veya muhtelif parçalar dahi olsa bu rivayet, altı yıl gibi kısa bir zamanda Kur'an'ın birçok istinsahının yapıldığını göstermektedir. Makkarî, Kurtuba'da (Cordoba) Hz. Osman zamanına ait bir mushafın varlığını haber verir (*Nefhu't-tib*, I, 605-615). Halen İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi'nde, Taşkent Müzesi'nde ve Londra'daki India Office'te Hz. Osman zamanında istinsah edilenlerden olduğu sanılan üç mushaf bulunmaktadır. Matbaanın işlerlik kazanmasına kadar İslâm tarihi boyunca Mekke'de Mescid-i Harâm ve Medine'de Mescid-i Nebevî ile Şam'da Emevî, Mısır'da Amr, Ezher, Tunus'ta Kayrevan, Zeytûne, Fas'ta Karaviyyîn, Endülüs'te Kurtuba camileri başta olmak üzere binlerce camide kurulan ve "mektebe" veya "hizânetü'l-mesâhif" denilen kütüphanelerde çok sayıda mushaf ve çeşitli konularda binlerce kitap istinsah edilmiştir. Hz. Peygamber'in, insanın ölümünden sonra kendisi için hayır yazılmasına vesile olan iyilikleri arasında faydalı ilim bırakmayı saymasının da (Müslim, "Vasiyye", 14; Ebû Dâvûd, "Veşâyâ", 14) bunu etkilediği görülür. Âlimlerin yazdıkları kitapların birer nüshasını, varlıklı kimselerin de mushafı veya faydalı gördükleri ilmî eserleri istinsah ettirip cami ve medrese kütüphanelerine bağışlamaları gelenek haline almıştır.

İstinsahın hadis öğreniminde de hicrî ilk asırdan itibaren önemli bir yeri bulunmaktadır. Özellikle kıraat ve arz metoduyla istinsah edilmiş metin (nüsha) önemliydi. A'zamî, II. (VIII.) yüzyılın başlarında hadis yazan ve yazdıkları çok de-

fa nüsha olarak anılan 250'den fazla râvi sayar (*Studies in Early Hadith Literature*, s. 106-182). İlim meclislerinde kâriler tarafından okunan hadisler müstensihler tarafından yazılırdı. Bazı hadis âlimlerinin hızlı yazabilen kâtipleri vardı. Müstensih ve hadis öğrencileri, hocanın hadislerini orijinal metninden ya huzurunda ya ödünç alarak yahut başka bir nüshadan istinsah edebilirler ve istinsahtan sonra da kendi aralarında yardımlaşarak veya hocanın nezaretinde metni düzeltirlerdi (a.g.e., 190-196). Bir hadis öğrencisinin uyması gereken âdâb arasında kendi yazdığı nüsha ile hocasınınkini mukabele etmesi de sayılır; buna "muâraza" da denir (bk. ARZ).

İslâm dünyasında istinsahla geçinen insanlar vardı ve bunlardan yazısı güzel olanların kazancı çok iyi idi. Kitap ticaretinin doğup gelişmesini de etkileyen istinsah özellikle IV. (X.) yüzyıla kadar çok önemli bir meslek kabul edilirdi. Büyük lugat ve nahiv âlimi Sükkerî ve meşhur lugatçı Cevherî gibi müstensihlik yapan birçok ilim adamı vardı; ancak bunlar işlerinde gösterdikleri titizlik sebebiyle bir eserden fazla nüsha çıkaramazlardı. İslâm âlimleri, genelde mushafın ve faydalı kitapların istinsahının ecir kadar bu sırada yapılan yanlışların ve faydasız kitapları istinsah etmenin de mânevî sorumluluğu olduğuna inanıyorlardı.

Zamanla birtakım kurallara bağlanan istinsah için aslında icâzet gerekirdi. İcâzeti olmayanlar teamül gereği, genellikle metnin sonunda yer alan istinsah kaydına imza koymazlardı. İstinsah kayıtlarını ana metinden ayırmak için metnin sonu gittikçe kısalan satırlar halinde üçgen şeklinde bitirilir ve bunun ardından istinsah kaydı konurdu; bazan da kayıt bu üçgen içinde yer alırdı. Dikkatli müstensihler, "temme" (tamam oldu, iş bitti) kelimesinden ve dua cümlesinden sonra "el-fakir, el-hakir" ibaresiyle kendi adlarını, istinsahın yıl, ay ve gün olarak bitiş tarihini, yapıldığı yeri, esas aldıkları nüshanın ferâğ, ketebe veya istinsah kaydını da belirtirlerdi (ayrıca bk. FERÂĞ KAYDI). İstinsah kayıtlarında bazan "temme" yerine "mîm", "intehâ" (sona erdi) yerine "hâ" ve "âmin" yerine "elif-mîm" kısaltma harflerinin konulduğu görülür. Müstensih adını kısaltarak yazabildiği gibi şöhreti, mezhebi, memleketi, hocası hakkında bilgi de verebilir; eğer istinsah ettiği kitap Kur'an ise bunun kaçınıcı istinsahı olduğunu da söylerdi.

İstinsah tarihi genellikle hicrîdir. Eski- den daha çok yazıyla belirtilen tarihler son dönemlerde rakamla da verilir olmuş- tur; yazı ve rakamın beraber kullanıldığı da vâkidir. Rakamlar ekseriya eğri bir çiz- giye dönüşen "sene" kelimesinin üstün- de veya altında bulunur. Bazan dört ra- kamlı istinsah yılının yalnız son üç veya iki rakamı yazılarak kısaltılabilir. Bu gibi durumlarda yılın tesbiti müstensihin ya- şadığı asır, nüshanın kâğıt, cilt ve tez- yinat özellikleri yardımıyla yapılabilir. Bir kısım tarihlerde eserin istinsah edildiği ayın başları, ortaları, sonları anlamına ge- len "evâil, evâsıt, evâhır" kelimeleri kul- lanılmış, bazan da ay ve günü tam olarak verilmiştir. Daha çok arşiv belgelerinde görülen ay ismi kısaltmalarına istinsah kaydında da rastlanır. Bunlardan "mîm" muharrem, "sad" safer, "râ-elif" rebîü- levvel, "râ" rebîülâhır, "cîm-elif" cemâzi- yelevvel, "cîm" cemâziyelâhır, "bâ" receb, "şîn" şâban, "nûn" ramazan, "lâm" şevval, "zâl-elif" zilkade, "zâl" zilhicce aylarına işaret eder. Tarihlerin bazan rakamların ebced hesabından karşılıkları kullanıla- rak, bazan da çözülmesi zor bilmeceler (lugaz, muamma) tarzında verildiği de gö- rülür. Osmanlı müellifleri arasında bilme- ce tarzında tarih kaydı düşenlerden biri olan Kemalpaşazâde'nin, "Kim bu tarihi çözerse büyük âlimlerin çoğunun başa- ramadığı bir işi yapmış olur" diyerek ko- nuya bir yarışma havası getirmek istediği bilinmektedir (Coşan, II [1975], 55 vd.).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "nsh", "vrk" md.leri; Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 2, "Fezâ'ilü'l-'Kur'ân", 3; Müs- lim, "Vaşiyye", 14; Ebû Dâvûd, "Veşâyâ", 14; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1405/1984, XXV, 156; XXVIII, 15; Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb*, Kum 1984, II, 390; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Te- ceddüd), s. 6; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 492; Kur- tubî, *Tefsîr*, Beyrut 1401, XVI, 175; İbnü'l-Hâc el-Abderî, *el-Medhal*, Kahire 1401/1981, IV, 83-87; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-'Kur'ân*, Beyrut 1401, III, 53; IV, 402; Makkarî, *Nefhu't-tib*, I, 605-615; *Mecelle-i Umûr-i Belediye*, I, 439; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1362; E. Chiera, *Kilden Kitaplar* (trc. Ali Muzafer Dinçol), İstanbul 1964, s. 97-99; Zeki Velidî Togan, *Tarihte Usûl*, İstanbul 1969, s. 83-96; D. Robinson, *Concordance to the Good News Bible*, New York 1976, s. 203; Yusuf Ziya Kavakcı, *İslâm Araştırmalarında Usûl*, Ankara 1976, s. 70, 71, 81, 105; M. M. Azami, *Studies in Early Hadith Literature*, Indianapolis 1978, s. 106-182, 190-196; Nuray Yıldız, *Eskiçağ Kütüphaneleri*, İstanbul 1985, s. 14-16, 34, 102; Ramazan Şeşen v.dğr., *Fihrisü mahfûzâtı Mektebeti Köprülü*, İstanbul 1406/1986, bk. Giriş, I, 21, 28-31; M. Makki Sibai, *Mosque Libraries*, London 1987, s. 42-115; S. N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar* (trc. Muazzez İlmiye Çığ), Ankara 1990, s. 195-198; Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İs-

tanbul 1991, s. 29-30, 32; Mücteba Uğur, *An- siklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 267; İsmail Yakıt, *Türk-İslâm Kültürün- de Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul 1992, s. 44, 379-387; M. Asım Köksal, *Peygam- berler Tarihi*, Ankara 1992, I, 55; İsmail Cerra- hoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1995, s. 72-78; İs- mail E. Erünsal, "Yazma Eserlerin Kataloglan- masında Karşılaşılan Güçlükler I: Eser ve Mü- ellif Adının Tesbiti", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995, s. 236-237; Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, İstanbul 1997, s. 151-159; Ahmed Ateş, "Metin Tenkidi Hak- kında", *TM*, VII-VIII (1942), s. 253-267; M. Es'ad Coşan, "Bazı Yazmalarda Görülen Bilmeceli Ta- rih Kayıtları", *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlim- leri Enstitüsü Dergisi*, II, Ankara 1975, s. 55-65; Nihad Mazlum Çetin, "Yazma Eserlerin Ta- nınması", *İlim ve Sanat*, sy. 30, İstanbul 1991, s. 62-63; M. Uğur Derman, "Hattat", *DiA*, XVI, 493, 497.

NEBİ BOZKURT - NEVZAT KAYA

İSTİNŞAK

(الاستنشا)

Abdest ve gusûlde burna su çekme, burun içini temizleme anlamında fıkıh terimi (bk. ABDEST; GUSÛL).

İSTİNTAC

(الاستنتاج)

Öncüllerden sonuç çıkarma anlamında bir istidlâl türü olarak kullanılan mantık terimi, çıkarım.

Sözlükte "sonuç çıkarma, sonuca ulaş- ma, bir şeyi başka bir şeyden çıkarmayı isteme" gibi mânalara gelen *istintâc* mantık kitaplarında, belirtilen sözlük anlamları yanında öncüllerden sonuç elde etme şeklindeki akıl yürütmeyi ifade eden bir terim olarak kullanılmaktadır. İstin- tac bir istidlâl türü kabul edilmekte, bir önermenin doğruluğunu veya yanlışlığını başka bir önermeden çıkarmanın (istintac) vasıtalı bir istidlâl olduğu belirtilmekte- dir.

İstintac çoğunlukla tümel bir önerme- den tikel bir önermeye, kanunlardan olay- lara, sebeplerden sonuçlara, müessirden esere götüren akıl yürütme olarak kabul edilir. Meselâ, "Şu beldenin bütün sakin- leri cömerttir" ve, "Ahmet o beldenin sa- kinlerindendir" önermelerinden, "O hal- de Ahmet de cömerttir" şeklinde bir so- nuç çıkarılması istintac türünde bir is- tidlâldir. Bazı klasik kaynaklarda istintac kavramı daha çok "sonuç elde etme" şek- lindeki sözlük anlamında kullanılırken te- rim sözlüğü tarzındaki eski eserlerde is-

tintaca yer verilmemesi bu terimin ye- ni olduğunu göstermektedir. Geçmişte mantıkçılar istidlâlî kıyas, istikrâ ve tem- sil şeklinde bir tasnife tâbi tutarken gü- nümüzde bu tasnifte kıyas yerine istintac tercih edilmektedir. Çünkü kıyas istinta- cın en basit şekli olup istintac kıyası da içine alan daha kapsamlı bir kavramdır. Nitekim bazı kaynaklarda bu terim Batı dillerindeki "deduction" (tümdengelim) te- riminin karşılığı olarak kullanılmaktadır (meselâ bk. İsmail Fenni, s. 166). Buna göre istintac, "tikel önermelerden tümel bir sonuca ulaşılmasını sağlayan akıl yü- rütme yöntemi" şeklinde tarif edilen ist- tikrânın karşıtı bir kavramdır. Şu halde istintâc istidlâl, diğer bir ifadeyle istid- lâl-i limmî de istikrâi istidlâlin (istidlâl-i in- nî) karşıtıdır.

Öte yandan istikrâ ile istintacın benzer yönleri de vardır. Nitekim ikisi de vasıtalı akıl yürütmedir; formel olarak ikisi de üç önermelidir, yani ikisi de açık veya örtülü olarak üç önermeyi kapsar; ikisi de akıl yürütmenin zorunlu ilkesi olan ayniyet (özdeşlik) prensibine dayanır. İstintac ile istikrânın en önemli farkı ise ilkinde tü- melden tikele, genelden özele gidilirken ikincisinde bunun aksine bir yol izlenme- sidir.

BİBLİYOGRAFYA :

İsmail Fenni, *Lügatçe-i Felsefe*, İstanbul 1341, s. 166; İbrâhim Medkûr, *el-Mu'cemû'l-felsefi*, Kahire 1399/1979, s. 13; Cemil Salîbâ, *el-Mu' cemû'l-felsefi*, Beyrut 1982, I, 75-77; Orhan Hançerlioğlu, "Vargı", *Felsefe Ansiklopedisi*, İs- tanbul 1980, VII, 130.

ABDÜLKUDDÜS BİNGÖL

İSTİNZÂL

(bk. RUH ÇAĞIRMA).

İSTİRÂK-ı SEM'

(استراق السمع)

Şeytanlarla cinlerin gökten haber öğrenmek amacıyla kulak kabartmaları anlamında bir tabir.

Sözlükte "gizlice almak, çalmak" mânâ- sındaki serak (serika) kökünden türeyen ve aynı anlamı taşıyan *istirâk* ile "işitmek, işitme duyusu, kulak" mânasındaki *sem'* kelimelerinden oluşan *istirâk-ı sem'* (isti- râku's-sem'), "gizli sözlerle kulak kabartıp dinlemek" demektir (*Lisânü'l-'Arab*, "srk" md.; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, "srk" md.). Şeytanlarla cinlerin semâdan haber